

Collecció documental
de la Cancelleria
de la Corona d'Aragó

Textos en llengua catalana

(1291 – 1420)



Edició, estudi i índexs a cura de
Mateu Rodrigo Lizondo

Selecció de textos de Jaume Riera i Sans

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

•
2013

*f*onts històriques valencianes

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

© *Mateu Rodrigo Lizondo, 2013*

© *De la selecció de textos: Arxiu de la Corona d'Aragó, 2013*

© *Dels preàmbuls: els autors, 2013*

© *D'aquesta edició: Universitat de València*
i Ministerio de Cultura-Gobierno de España, 2013

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Jaume II al soli reial, anvers de segell de plom.
Arxiu de la Catedral de València, perg. 263, any 1323

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (Obra completa): 978-84-370-9099-3

ISBN (vol. I): 978-84-370-9100-6

Dipòsit legal: V-727-2013

Impressió: Guada Impressors, SL

E si... en les cartes o letres e privilegis de la nostra cort real proceydores persones dignes letrades e sufficients ab cura diligent havem ordonades per tal que les continències o tenors de aquelles degudament... sien fundades, no ab menor sol·licitut és per Nós perpensadora que... encara a correcció e a esmena de aquelles si en bella retòrica o bon latí e juxta lo nostre estil seran corregidores, una bona persona de feeltat aprovada e almenys en sciència gramatical bé instruyda per Nós volem ésser aordonada.

Pere III, *Ordenacions... sobre lo regiment
de tots los officials de la sua cort*,
52. De l'offici del prothonotari tinent los segells.

Ed. Gimeno, Gozalbo i Trenchs, 123.

*P*resentació

L'any 1977, en el marc del X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó —dedicat a la figura de Jaume I i la seua època—, Josefina Font Bayell presentà una comunicació titulada «Documents escrits en català durant el regnat de Jaume I». L'autora, després de repassar ràpidament la seua bibliografia anterior, en què ja havia publicat alguns documents, hi donava notícia de tots els documents del regnat de Jaume I escrits totalment o parcialment en català que conserva l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquell cens incloïa només la menció —que no l'edició— de 115 documents de naturalesa diplomàtica i temàtica molt diversa. Malgrat la seua limitada ambició, el treball serví per a posar de relleu la importància dels fons documentals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó no sols pel que fa a la història medieval, sinó també pel que fa a l'estudi filològic de la llengua catalana arcaica. Moltes d'aquelles signatures de l'Arxiu corresponen, a més, als primers testimonis del salt de la llengua vulgar a la condició de llengua vehicular de la documentació cancelleresca i, per tant, de llengua d'expressió escrita de l'autoritat reial. Sense restar gens de rellevància a l'immens valor filològic i històric d'aquells documents primerencs, cal reconèixer, però, que l'ús tan limitat que es fa encara de la llengua vulgar en la Cancelleria Reial durant el regnat del Conqueridor i dels seus successors immediats, i la modesta entitat dels fons registrals d'aquella etapa que ens han pervingut, dificulten considerablement qualsevol intent d'anàlisi general i diacrònica de les característiques lingüístiques i estilístiques del seu llenguatge. En realitat, és arran dels nombrosos i transcendents canvis administratius introduïts per Jaume II —no per casualitat, també el fundador de l'Arxiu Reial de Barcelona, nucli primigeni de l'Arxiu de la Corona d'Aragó—, que es multiplicà sensiblement la quantitat i sistematicitat de la documentació cancelleresca expedida i registrada, una part significativa de la qual ja redactada completament en

català. És, doncs, durant aquest regnat que els documents cancellerescs en català comencen a arribar amb freqüència a totes les institucions públiques i privades de l'àrea catalanoparlant de la Corona. D'aquesta manera el català cancelleresc començà a esdevenir progressivament un model de referència que, conscientment o inconscientment, influïa sobre quasi tots els que havien de redactar textos de caràcter politicoadministratiu, els quals, en imitar aquells models, es convertiren en caixes de ressonància que multiplicaven el seu impacte inicial.

Tanmateix, no coneixem bé l'evolució d'aquell català cancelleresc. És per això que Antoni Ferrando i Francès, catedràtic de la Universitat de València, concebé un projecte d'investigació, *La llengua de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó (1291-1516)*, concedit pel Ministeri d'Educació i Ciència, en què es proposava estudiar aquest tema, a partir de la publicació d'una tria àmplia i cronològicament representativa de documents cancellerescos sancionats pels nostres reis entre 1291 i 1516, és a dir, entre els regnats de Jaume II (1291-1327) i Ferran II (1479-1516) inclusivament. El primer resultat d'aquest projecte, fruit de l'estreta col·laboració entre el responsable del projecte i l'Arxiu de la Corona d'Aragó, és la selecció documental que ara els presentem, que comença precisament l'any 1291, inici del regnat de Jaume II, creador de l'Arxiu Reial de Barcelona, i es tanca l'any 1420, moment en què es posa en funcionament l'Arxiu Reial de València, que el rei Alfons el Magnànim havia creat l'any anterior. Com a conseqüència d'aquesta descentralització, els models documentals cancellerescs expedits a partir d'aquella data ja poden ser localitzats també en els registres conservats a l'Arxiu del Regne de València, motiu pel qual deixava de ser imprescindible la participació directa de l'Arxiu de la Corona d'Aragó en el projecte.

Que el miler llarg de documents que ara es posen en les mans del lector haja estat triat sempre atenent l'objectiu de mostrar-ne la riquesa i la qualitat lingüística no ha impedit en absolut que també hagen servit per a oferir una àmplia mostra documental de rellevància històrica igual o superior a la que tenen des del punt de vista filològic. De fet, la localització de documents inèdits que, a més de riquesa lingüística, tinguessen també un extraordinari potencial històric ha estat el gran repte que el projecte plantejava a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. La selecció que els oferim vol ser també, per això mateix, una finestra oberta al nostre passat medieval. Dels pactes feudals a les guerres internacionals, de les instruccions específiques donades als ambaixadors al cobrament dels tributs i el puniment dels delictes, i de l'alimentació a l'adquisició de llibres i d'objectes artístics, tot passant per la construcció i reparació d'edificis, les reflexions filosòfiques davant de la desgràcia o l'expressió dels afectes familiars, gairebé tots els àmbits del govern i la vida de les nostres terres a la baixa edat mitjana passen per davant dels ulls del lector i li mostren directament el veritable esperit d'una època, sense la interpretació, sempre subjectiva, de l'historiador. Per aquesta raó, pensem que aquest repertori documental esdevindrà una magnífica font d'informació no només per als filòlegs, sinó

també per a tots els professionals i estudiosos interessats a conèixer millor alguns dels trets definitoris de la societat medieval de la Corona d'Aragó.

La primera part del projecte no hauria estat possible sense la iniciativa entusiasta del professor Ferrando i, sobretot, no hauria estat mai la que és si no s'hagués produït la col·laboració institucional entre l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, llavors presidit per l'esmenat professor Ferrando, mitjançant el conveni signat l'any 2000 entre el Ministeri de Cultura (aleshores Secretaria d'Estat) i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. A l'ombra d'aquell marc legal, cadascú ha aportat allò que millor sabia fer. L'Arxiu de la Corona d'Aragó s'ha ocupat de la localització i selecció dels documents de l'etapa indicada, que fou encomanada al que, fins fa molt poc, ha estat el cap del seu Departament de referències, Jaume Riera i Sans. Ningú com un arxiver dedicat durant més de dues dècades a organitzar i descriure els grans fons documentals de l'Arxiu Reial i amb una formació erudita tan profunda com és la que té Jaume Riera podia localitzar-los i destriar-los tan adequadament, sempre d'acord amb els criteris de representativitat cronològica i de singularitat filològica i històrica que es proposava el projecte. Tot i la llarga experiència de Jaume Riera, van caldre tres anys d'esforços continuats amb dedicació plena per tal de portar a terme aquesta selecta tria. L'Arxiu també ha col·laborat en la delicada tasca de la transcripció dels documents, punt de partida imprescindible per a fer-ne una bona edició. Aquesta activitat, en la part assumida pel centre, recaigué en la persona de l'arxiver facultatiu Ramon Josep Pujades i Bataller. Ara bé, la tasca més feixuga del projecte ha recaigut en la mà competent i pacient de Mateu Rodrigo Lizondo, professor d'història medieval de la Universitat de València, que ha transcrit, revisat, completat i anotat tots els documents i ens n'ha ofert l'edició més pulcra possible, d'acord amb uns criteris d'edició molt rigorosos i ben meditats, consensuats inicialment amb l'Arxiu. La seua acurada anotació històrica dels documents en facilita molt la contextualització, i l'estudi introductori i els índexs permeten que el lector pugui traure el major rendiment possible de l'extraordinària pluja de dades que aporten. Gràcies a aquesta modèlica i singular combinació d'esforços simbiòtics mantinguts durant una dècada entre l'Arxiu i el responsable i els executors del projecte els podem oferir ara una compilació que, per la combinació d'ambició i qualitat, pensem que té ben pocs parangons en la nostra historiografia.

Finalment, espere que l'amabilitat del lector em perdonarà que aprofite l'avinentesa per a fer un comentari de caràcter més personal. En un món tan complex com el nostre, la direcció d'un centre com l'Arxiu de la Corona d'Aragó no és una tasca senzilla. Tanmateix, els neguits quotidians i els esforços aparentment estèrils de la gestió es veuen compensats amb escreix per altres moments gratificants que els justifiquen sobradament. Deu anys després de posar en funcionament el projecte, n'és un dels més dolços veure ara l'obra culminada. El nostre

objectiu ha estat només el de ser útils als nostres conciutadans. Ens inspirava la divisa del Cuerpo Facultativo de Archiveros y Bibliotecarios del Estado —al qual pertanyem els funcionaris de l'Arxiu de la Corona d'Aragó—, el virgilià *Sic vos, non vobis*. Que siga així.

CARLOS LÓPEZ RODRÍGUEZ
Director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó

*L*la llengua cancelleresca a la Corona d'Aragó

JUSTIFICACIÓ D'UNA INICIATIVA INAJORNABLE

En els estudis sobre la llengua dels textos catalans medievals, literaris o no, se sol fer referència al grau d'ajustament que aquests presenten en relació amb les pautes lingüístiques de la Cancelleria reial. Tanmateix, ens manca una descripció de la llengua cancelleresca, que se sol presentar com un registre cronològicament estàtic i lingüísticament uniforme. És cert que en podríem deduir les característiques més rellevants observant amb atenció els nombrosos documents de la Cancelleria reial ja publicats. Ara bé, en examinar-los, ens adonaríem de seguida que la llengua cancelleresca no reflecteix una realitat estàtica, ja que aquest model lingüístic anava canviant a mesura que la llengua parlada i els gustos literaris també evolucionaven. Però el fet és que avui no sols no coneixem quines eren en concret les pautes lingüístiques de la Cancelleria, sinó que també ignorem la cronologia dels canvis lingüístics produïts al si d'aquell model de llengua. Si els coneguéssem, podríem datar amb major precisió els textos cultes medievals, ja que aquests s'hi solien ajustar quasi simultàniament.

És cert que disposem d'antologies de textos cancellerescos i d'estudis amb apèndixs documentals que en porten. Ara bé, aquests reculls sempre han estat concebuts com a suports per a l'anàlisi d'una època històrica o d'un aspecte concret de la gestió política, econòmica, cultural i administrativa. Només excepcionalment han estat explotats en clau lingüística. És per això que trobàvem a faltar una col·lecció de documents de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó específica i comprensiva de tota la baixa edat mitjana que ens permetés estudiar amb bases fermes el procés de formació, evolució i territorialització de la llengua cancelleresca i la seua incidència en l'àmbit literari. L'avantatge lingüístic de la documentació cancelleresca en relació amb una bona part de la producció literària és que d'aquella posseïm una informació precisa quant a l'autoria i a la datació.

Són aquestes les raons que em van induir a presentar al Ministerio de Educación y Ciencia el projecte d'investigació *La lengua de la Cancillería real de la Corona de Aragón (1291-1516)* (PB98-1484). Executat en una primera fase,¹ va ser continuat després amb el suport de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2003). Com a historiador de la llengua, era un tema que sempre m'havia seduït. Tanmateix, he de confessar que no m'hi hauria lliurat sense la incitació personal de Riquer, a qui havia conegut amb motiu de la lectura de la meua tesi doctoral. Perquè va ser ell qui, arran d'una conversa sobre les relacions entre la llengua literària medieval i la llengua cancelleresca, em va invitar a emprendre la tasca de confecció d'una antologia filològicament ben editada i representativa de les diferents etapes del català medieval com a eina imprescindible per a conèixer els criteris i l'evolució de la llengua literària catalana.

El projecte era ambiciós, perquè pretenia abastar tota l'època baixmedieval. L'examen de la documentació dels regnats de Jaume I (1213-1276), Pere el Gran (1276-1285) i Alfons el Franc (1285-1291), molt majoritàriament en llatí i menys nombrosa que la dels regnats posteriors, permetia constatar la dificultat de reunir un nombre suficientment ampli i representatiu de textos en català de cada un dels talls sincrònics en què es va distribuir la documentació que es projectà de transcriure (un mínim de 70 documents per dècada). És per aquesta raó que vam decidir fixar el començament de les transcripcions el 1291, any de l'inici del regnat de Jaume II (1291-1327), que va ser l'autèntic fundador de l'Arxiu reial de Barcelona. El límit final va ser fixat el 1516, any de la mort de Ferran II, el darrer rei privatiu de la Corona d'Aragó, i data en què es tanca la secció de Cancelleria d'aquest Arxiu. No cal dir que és a l'Arxiu reial de Barcelona, ara conegut com a Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), on es guarda la major part de la documentació cancelleresca.

Atesa la magnitud de la tasca prevista, es va preveure realitzar el projecte en dues etapes: en la primera s'editaríen documents datats entre 1291 i 1420, i en la segona, documents datats entre 1421 i 1516. La data de 1291 marca l'inici d'una etapa en què començà a sovintejar l'ús del vulgar en la documentació cancelleresca, sempre encara en minoria respecte al llatí. La data de 1420 ve a coincidir amb la posada en funcionament de l'Arxiu reial de València, creat el 1419 per concessió d'Alfons el Magnànim, que correspon alhora a l'inici d'un període en què els aragonesos i, sobretot, els valencians van començar a tenir un cert protagonisme al si de la Cancelleria reial, fins llavors controlada majoritàriament

¶ ¹ En van formar part, a més de l'investigador principal, Carme Barceló Torres, Milagros Cárcel Ortí, Emili Casanova Herrero, Germà Colón Doménech, Vicent Josep Escartí Soriano, Joaquim B. Martí Mestre, Miquel Nicolás Amorós, Manuel Pérez Saldanya, Vicent Pons Alòs, Mateu Rodrigo Lizondo, Agustín Rubio Vela

i Abelard Saragossà Alba. Ateses les característiques de la recerca, des d'un primer moment Mateu Rodrigo va assumir la tasca de revisar i anotar totes les transcripcions i jo, la de gestionar-la d'acord amb els objectius que ens havíem traçat. El projecte va ser descrit a Ferrando (2004: 325-343).

per catalans. A hores d'ara el projecte és ja una realitat, totalment acomplit pel que fa a la primera etapa i en vies de realització pel que fa a la segona.

L'optimització del projecte comportava cercar la màxima connivència possible de l'ACA mitjançant un conveni de col·laboració, en un moment en què a penes s'havien començat a digitalitzar els seus fons. El director de la institució, Carlos López, va acollir molt favorablement la iniciativa, que se signà l'any 2000. Gràcies a aquest conveni, la tasca de selecció dels documents a editar va ser encarregada pel director de l'ACA Jaume Riera i Sans, facultatiu de l'esmentat Arxiu. Una primera tasca de transcripció dels documents seleccionats va recaure en Mateu Rodrigo Lizondo i en un grup d'investigadors: Lluís Cifuentes Comamala, Ramon Pujades Bataller, Josep Torró Abad i Antonio José Mira Jódar, però ben d'hora va ser el professor Rodrigo qui es va responsabilitzar tot sol de dur a bon terme el projecte: no solament ha completat, en uns quants casos, les transcripcions fetes pels col·laboradors i ha ampliat el contingent documental inicialment transcrit, sinó que ha compulsat amb els originals els 1.003 documents corresponents a la primera etapa del projecte i els ha anotats sempre que calia. A tots ells, però de manera especial a Mateu Rodrigo, curador de l'edició, i a Jaume Riera, responsable de la selecció documental, vull aprofitar l'ocasió per a expressar-los el meu agraïment més profund.

Si l'arxiver Jaume Riera ha castigat el seus ulls llegint centenars de documents cancellerescos per a seleccionar aquells que, preferiblement no publicats, podien il·lustrar diferents parcel·les inèdites o poc conegudes de la vida cultural, social, política i econòmica d'aquesta etapa, el medievalista Mateu Rodrigo no ha estalviat esforços per a oferir-nos-en unes transcripcions difícilment superables i unes anotacions d'una gran utilitat per a historiadors i filòlegs. Car el projecte no s'ha concebut només des d'una perspectiva filològica, sinó també des d'una òptica àmpliament historicocultural. Si volíem disposar d'uns textos d'interès històric, però que fossen alhora explotables per als estudis filològics, ens calia assegurar la màxima cura en les transcripcions i en les interpretacions de qualsevol problema textual. Una tal comesa —empresa «llarga i difícil», en paraules de Riquer— no s'hauria pogut dur a bon terme sense la ciència i la dedicació del professor Rodrigo.

Mateu Rodrigo i Lizondo (Albalat dels Sorells 1950) és doctor en Història per la Universitat de València, professor titular d'Història Medieval (1989) de la Facultat de Geografia i Història de la mateixa Universitat, investigador col·laborador de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i vocal del Consell Tècnic d'Heràldica i Vexil·lologia Local de la Generalitat Valenciana. Ha estudiat la guerra de la Unió del regne de València, objecte de la seua tesi doctoral, *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, que compta amb un sòlid suport documental. Però els centres d'interès de les seues recerques, sempre molt ben valorades tant per les aportacions

documentals com pel rigor i la ponderació de les seues anàlisis, abracen diversos camps de la història cultural, literària i política de la València medieval, com són els seus estudis sobre el llinatge d'Ausiàs March o la figura d'Arnau de Vilanova, sobre antroponímia, historiografia o heràldica. Ha estudiat i editat obres com el sermó al·legòric sobre la passió de Crist, *Les corts generals de Jerusalem* (1985), *l'Antroponímia valenciana del segle XIV. Nòmines de la ciutat de València* (1997, en col·laboració amb Agustín Rubio Vela), la *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, atribuïda a Melcior Miralles (2011), i el *Catàleg dels pergamins de l'Arxiu de la Catedral de València, 2a sèrie* (2012). A més a més, ha analitzat l'obra de dos notables eclesiàstics valencians i reputats medievalistes: Roc Chabàs i Josep Sanchis Sivera.

L'INTERÉS PER LA LLENGUA CANCELLERESCA

L'estudi de la prosa cancelleresca catalana és un tema que suscità molt d'interés entre els noucentistes catalans, preocupats com estaven per cercar un model lingüístic que servís de pauta per a la recuperació del català com a llengua de cultura moderna, amb una norma fixa i supradialectal. El discurs ideològic que generà aquesta idealització de «la prosa catalana de la Cancelleria» —per dir-ho en paraules de Marçal Olivar (1936)—, sobretot el de l'època del secretari reial Bernat Metge, ha estat estudiat minuciosament per Josep Izquierdo (1990).

S'ha d'atribuir a aquest impuls, ja aparegut en la Renaixença, la publicació, en les primeres dècades del segle XX, de dues obres d'Antoni Rubió i Lluch, fonamentals per a l'estudi de la prosa cancelleresca: els *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval* (1908-1921) i el *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)* (1921). Paral·lelament es van publicar itineraris i biografies dels nostres reis baixmedievals: Pere el Catòlic (Joaquim Miret i Sans), Jaume I (J. Miret i Sans), Pere el Gran (Ferran Soldevila, Daniel Girona i Llagostera, Jesús E. Martínez Ferrando), Alfons el Franc (Francesc Carreras Candí, J. Miret i Sans), Jaume II (J. E. Martínez Ferrando, Juan Manuel del Estal), Alfons el Benigne (Francesco C. Casula), Pere el Cerimoniós (Francisco Sevillano Colom), Joan I i Martí l'Humà (D. Girona i Llagostera), Ferran I (F. Sevillano, Carlos López), Alfons el Magnànim (Andrés Giménez Soler, F. Sevillano), Juan II (Jaume Vicens Vives) i Ferran II (J. Vicens Vives, Ernest Belenguier Cebrià), sovint amb un notable suport de documents cancellerescos. També en porten algunes de les monografies que giren al voltant de diferents facetes de la vida política de cada regnat, com ara *Jaime II de Aragón. Su vida familiar* (1948), de Jesús E. Martínez Ferrando, o *Alfonso V de Aragón en Italia y la crisis religiosa del siglo XV* (1903-1928), de Josep Ametller i Viñas. Per al nostre propòsit són així mateix interessants l'antologia *Parlaments a les corts catalanes*, de Ricard Albert i Joan Gassiot (1928) i l'*Episto-*

lari de Pere III (1955), de Ramon Gubern. Una de les darreres manifestacions del ja tradicional interès dels medievalistes catalans pel segle XIV és el repertori *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval* (2011), de Josep Trenchs Òdena, que concretament abraça el període que va del 1276, inici del regnat de Pere el Gran, al 1396, data de la mort de Joan I, tot i que de la immensa majoria només ens dóna la regesta. Paral·lelament, hem pogut saludar l'aparició del volum primer del *Diplomatari de Pere el Gran. Cartes i Pergamins (1258-1285)* (2012), a cura de Stefano Maria Cingolani, i la publicació de la *Col·lecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València (1479-1516)* (2011), d'Ernest Belenguier, que contenen un bon nombre de documents cancellerescos. Tanmateix, els objectius d'aquestes obres són bàsicament històrics o culturals i no s'han ocupat en cap cas del vessant lingüístic dels documents transcrits. Més encara, la preocupació merament historiogràfica dels seus autors s'ha traduït a vegades en no pocs dèficits en els criteris i en el treball mateix de transcripció, com ja va posar de relleu Ramon Aramon i Serra (1955).

Encara vigent el credo noucentista, l'únic estudiós que llavors es va interessar a fons per la llengua de la prosa cancelleresca va ser Anfòs Par, autor d'una remarcable *Sintaxis catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)* (1923), centrada en *Lo somni*, i d'unes *Notes lingüístiques y d'estil sobre el Curial e Güelfa* (1928), minuciosament examinades per Maria Salomé Ribes (2011). Admirat pel primer estudi esmentat i per la necessitat de fonamentar en la millor llengua medieval les seues propostes de reforma sintàctica del català, Pompeu Fabra (1926) també analitzà uns aspectes molt concrets de la prosa cancelleresca en un conegut treball sobre la coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIV. Els historiadors de la literatura i de la cultura catalana, enduts pel mateix entusiasme, van començar a estudiar els trets estilístics d'aquella prosa llatinitzant en què havia excel·lit Bernat Metge, ben d'hora qualificat com a «príncep de la prosa catalana» (Olivar 1936; Rubió i Balaguer 1947, 1955; Riquer 1978). Tots ells van coincidir a destacar-hi la influència de la sintaxi llatina, el gust pel sentit rítmic de la frase, la vocació supradialectal, el caràcter fonamentalment escrit del registre, la base lingüística barcelonina, el prestigi institucional, l'acceptació social i la ràpida irradiació geogràfica, fins al punt d'arribar a una mitificació no sempre ben justificada, com bé han posat de manifest Francesc Feliu *et alii* (2008). Tant va ser així que Anfòs Par va encarregar a Aramon i Serra de reunir una «tria de les lletres reials diplomàtiques conservades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó» (Iglésias 2005: 353). En general, es tracta d'estudis limitats cronològicament a les darreres dècades del segle XIV i primeres del XV, l'època daurada de les lletres medievals en l'imaginari noucentista.

Els historiadors de la llengua i de la cultura catalanes a penes s'han plantejat l'estudi de la *koiné* cancelleresca anterior al Cerimoniós i l'examen del seu impacte sobre el llenguatge administratiu de les diferents ciutats i viles de la Co-

rona d'Aragó. Quant al primer aspecte, només comptem amb observacions escadusseres. Així, Joan Coromines (1971 [1943]: 278-281) assenyala que, en la versió catalana de les *Vides de Sants rosselloneses*, de la segona meitat del segle XIII, «la influència de la llengua comuna ja es deixa sentir a la major part del text». Aquesta «marea invasora de la koinè catalana» hauria negat els trets lingüístics més locals dels textos coetanis fins i tot de caràcter no literari, com ara el *Capbreu* de la Vall de Ribes, o les versions més antigues de les *Lleudes* i *Treves* de Cotlliure i de Perpinyà, o els diferents *Documents sur la Langue Catalane des Anciens Comtès de Roussillon et de Cerdagne* aplegats per Bernat J. Alart (1881). L'edició de textos judicials valencians del segle XIII, ja iniciada per Joan Ponsoda (1996) i per Maria Àngels Diéguez (2002), ha rebut un considerable impuls els darrers anys al si de la col·lecció «Fonts històriques valencianes», dirigida per Antoni Furió i Enric Guinot, que ha publicat nombrosos documents dels llibres de cort del Justícia d'Alcoi, Cocentaina, Sueca, València i d'altres ciutats i viles valencianes. Certament, ens ofereixen mostres ben interessants de la variació i de les interferències lingüístiques del moment —com ara la presència dels subjuntius *vullos* i *partisquen* en un document datat a València el 1299 (Ferrando 2010b)—, però també reflecteixen la pressió uniformitzadora de la prosa cancelleresca. Aquesta pressió es fa ben evident en els llibres de cort del Justícia de Montuïri de 1357-1360, estudiats per Joan Miralles (1984). I s'accentuarà després del regnat del Cerimoniós, com podem observar en els processos judicials examinats per Joan Anton Rabella (1998) i Maria Dolors Farreny (1986). En tot cas, l'anàlisi de la llengua d'aquest tipus de documentació permetrà en el futur abordar amb més coneixement de causa l'estudi de la formació i del procés de difusió de la llengua administrativa catalana.

Tanmateix, no ens podem estar d'assenyalar que l'estudi que reflecteix millor l'impacte de la llengua cancelleresca en les diverses administracions regnícules i municipals de la Corona d'Aragó és el ric i impecable *Epistolari de la València medieval*, d'Agustín Rubio Vela (1985-1998), integrat per més de tres centenars de lletres missives dels jurats de la Ciutat de València, que abraça tant les expedides entre el 1311 i el 1412 (volum I) com les del període de 1412 a 1479 (volum II). La documentació reunida per Rubio no sols posa de manifest la qualitat lingüística i estilística de la prosa municipal valenciana, que ve a ser la del regne, sinó també una lleugera diferència en matisos lingüístics, sobretot gràfics, entre la del primer volum, que a penes se separa del model cancelleresc, i la de segon volum, que fa aflorar algunes poques concessions a les tendències de la parla regnícola (Ferrando 1985; Colón 2003). L'antologia de Rubio Vela, que podria ser adduïda com el projecte més pròxim a un repertori sistemàtic de documents cancellerescos, és sens dubte un model a imitar, tant per les aportacions de l'estudi introductor al coneixement de la història i el funcionament d'una veritable cancelleria regnícola, que era en la pràctica l'escrivania municipal de València, com per la

pulcritud de les transcripcions, per l'encert de les tries temàtiques i pel rigor històric de les anotacions. L'antologia no sols permet valorar el grau d'incidència de la norma lingüística de la Cancelleria reial, sinó també la bona formació cultural dels escrivans i notaris de l'escrivania del cap i casal del regne de València (Rubio Vela 1995), un dels àmbits institucionals més receptius de les pautes cancelleresques. L'obra conjumina així l'interés lingüístic i l'interés cultural.

En termes generals, els nostres historiadors de la llengua i de la literatura catalanes s'han limitat a presentar la prosa cancelleresca com un «factor de coherència idiomàtica» (Sanchis Guarner 1980) i com un model literari a imitar (Rubió 1954; Riquer 1964), a subratllar-ne la uniformitat al llarg de quasi tres-cents anys (Coromines 1954 [1943]; 1971) i a comentar la influència del primer humanisme en el canvi d'estil que s'hi observa a partir de 1381 aproximadament (Riquer, 1964, 1978; Nadal / Prats, 1982), però a penes s'han dedicat a fer-ne una anàlisi lingüística. Des d'un angle més estrictament lingüístic, només Germà Colón (1989) ha cridat l'atenció, amb el suport de nombrosos exemples, sobre l'interés lexicogràfic que tindria l'edició acarada de la versió catalana i la versió aragonesa d'un mateix document cancelleresc, i Antoni Ferrando i Miquel Nicolás (2005: 110-111; 2011: 108-109) han descrit alguns dels trets lingüístics bàsics de la norma cancelleresca i han destacat alguns aspectes del seu procés d'irradiació territorial.

A pesar d'aquest interés pel *King's Catalan* —per dir-ho en paraules de Riquer—, lligat sens dubte a la prosa de Metge, a penes s'ha prestat atenció a l'evolució d'aquest català àulic després de l'extinció del casal de Barcelona. Potser hi han pesat molt els judicis d'Anfòs Par a propòsit de la llengua del *Curial e Güelfa*, ja que considera que, si bé «aquesta obra afita lo grau de major perfeccionament de nostra ortografia» (Par 1928: 7) i reflecteix encara «la relativa puresa del segon quart del s. XIV, que no pas l'accentuada decadència literària de 1460 en avall» (Par 1928: 86), «hom hi discerneix les primeres influències lexicals bastardes, qui havien d'espandirse incontinent en malura determinant de la decadència literària» (Par 1928: 7), ja que, en la seua visió, «lo daltabaix iniciat en nostre romanç abans de 1425, començà per la literatura, per les ciutats cultes, y per la parla oficial y del braç enlayrat» (Par 1928: 75). Així les coses, és obvi que la llengua cancelleresca de l'època dels Trastàmara ja no podia suscitar l'admiració d'antany. En conseqüència, no posseïm d'aquesta època uns diplomataris cancellerescos tan ambiciosos com els de l'etapa anterior.

Ben mirat, els Trastàmara aragonesos han estat poc estudiats pels nostres historiadors fins a Jaume Vicens Vives i Ernest Belenguier Cebrià i, doncs, la documentació cancelleresca que van generar no ha merescut l'atenció adequada per part dels nostres historiadors de la llengua, en bona part com a conseqüència dels prejudicis suara esmentats. Les importants monografies de Jaume Vicens Vives

sobre *Ferran II i la ciutat de Barcelona* (1936) i sobre *Fernando el Católico, Príncipe de Aragón, rey de Sicilia (1458-1478)* (1952), amb uns notables apèndixs documentals, van obrir el camí a l'estudi dels regnats d'Alfons el Magnànim i, sobretot, de Joan II i de Ferran II. Això ens ha permès de comptar amb l'edició de nombrosos textos cancellerescos d'aquest darrer tram de l'època medieval. A més del repertori de Jaume Vicens, en destacaré tres més: el d'Antonio de la Torre, *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, en sis volums (1949-1966), el de Núria Coll Julià, *Doña Juana Enríquez, lugarteniente real de Cataluña (1461-1468)* (1953), i l'apèndix documental de la tesi d'Ernest Belenguer Cebrià, *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia (Aproximación a su estudio)* (1973), suara publicat (Belenguer 2011). Només en els darrers anys hem pogut veure l'edició de l'*Epistolari de Ferran I d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elinor (1413-1416)* (2004), a cura de Carlos López, consagrada al primer Trastàmara. Una bona part de les transcripcions de la documentació cancelleresca d'aquest darrer període es ressent del prolongat divorci entre història i filologia, cosa que la fa difícilment aprofitable des d'un punt de vista estrictament filològic. I la que coneixem no cobreix bé totes les etapes del període, sobretot els darrers anys del regnat de Ferran II (1504-1516). D'altra banda, els escassos estudis sobre la prosa cancelleresca d'aquest període s'han centrat en aspectes estilístics i en la interferència lingüística. En sobreïxen, però, dos, que no ens n'estem de citar: el de Joan Ruiz i Calonja sobre els preàmbuls de les lletres reials (1956) i el d'Antoni M. Badia i Margarit sobre els calcs sintàctics en la prosa cancelleresca del secretari reial Joan de Coloma (1967).

Des del punt de vista de l'anàlisi de les ideologies lingüístiques, l'interès per la llengua cancelleresca s'ha posat de manifest en els vuit col·loquis internacionals *Problemes i Mètodes de la Història de la llengua* que des del 1995 s'han celebrat majoritàriament a la Universitat de Girona, amb participació d'investigadors nacionals i estrangers (sobretot italians, com ara Mirko Tavoni, Alberto Varvaro i Francesco Bruni). En aquests col·loquis s'ha incidit en aspectes estretament relacionats amb el concepte i la formació de la norma lingüística i amb l'equació llengua escrita i llengua nacional. Fruit d'aquestes reflexions són treballs com el llibre *Llengua escrita i llengua nacional* (1992), de Josep M. Nadal, que examina la formació de la norma cancelleresca com una construcció ideològica destinada a la cohesió d'una determinada comunitat; el volum col·lectiu *La invenció de les llengües nacionals* (1999), a cura de Francesc Feliu i Cristina Juher, i particularment el capítol «Normativa i història de la llengua», del mateix Josep M. Nadal, que se centra en l'estudi del procés de construcció d'un espai lingüístic com a conseqüència de la imposició d'una norma; *La llengua sobre el paper* (2005), també de Josep M. Nadal, amb reflexions sobre el «paper simbòlic de les normes», i l'article «Entre el mite i la realitat la llengua de la cancelleria reconsiderada»

(2008), de Francesc Feliu, Joan Ferrer i Narcís Iglésias, on es relativitza el paper de la Cancelleria en la formació de la llengua literària catalana i se'ns dona un inventari de recursos sintàctics i estilístics de la prosa cancelleresca, elaborat bàsicament a partir del ja esmentat treball de Pompeu Fabra (1926). Dins d'aquesta mateixa dinàmica s'ha d'incloure la publicació de *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina* (2006), a cura d'Antoni Ferrando i de Miquel Nicolás, que aporta unes anàlisis molt valuoses no sols per a l'estudi del procés de formació de la norma lingüística en la majoria de les llengües romàniques occidentals, sinó també, i de manera especial, del català.

Tots els estudis suara esmentats a penes han concretat com es manifestà i com evolucionà des del punt de vista lingüístic la norma cancelleresca catalana. I, entre els que se n'han ocupat, com Segarra (1985), no veiem enlloc cap anàlisi de la llengua cancelleresca ni de l'abast de la seua suposada base barcelonina ni del grau de supradialectalitat o d'artificiositat que traslluïa aquest model lingüístic. D'altra banda, les antologies lingüístiques han marginat quasi totalment la prosa cancelleresca. Així, *Medieval Catalan Linguistic Texts* (1965), de Peter Russell-Gebbett, confegida amb rigor textual, amb una calculada representativitat cronològica i tipològica i amb un molt complet sistema d'anotacions i índexs, no hi presta la més mínima atenció, i *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra* (1986), de Joan Martí i Castell i de Josep Moran, de caràcter didàctic i sense anotacions, només en reproduïx dos, però tots dos són de Bernat Metge, on el criteri subjacent és la identificació entre prosa cancelleresca i model de llengua literària.

Tot plegat posava de manifest la necessitat de reunir una col·lecció de documents de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó, com a pas previ per a l'elaboració d'un examen de conjunt de la llengua i de la norma cancelleresques, allunyat de les aproximacions impressionistes de què ens hem servit fins ara.

FONTS PER A L'ESTUDI DE LA LLENGUA CANCELLERESCA

La llengua catalana té la sort de posseir dos arxius que guarden una considerable massa de documentació cancelleresca medieval: l'Arxiu de la Corona d'Aragó i, a molta distància, l'Arxiu del Regne de València (ARV). Ja hem vist que s'han transcrit nombrosos documents cancellerescos, avui fàcilment consultables gràcies a la digitalització de què ha estat objecte la majoria dels registres de Cancelleria. La digitalització dels textos ens permet no sols aproximar-nos a les fonts primàries, sinó també copsar-ne els aspectes materials. Les fonts primàries que han pervingut fins als nostres dies són sens dubte d'un extraordinari valor històric, tant per la quantitat i la qualitat de la documentació conservada com per la variació d'afers tractats. Bastaran unes pinzellades històriques per a adonar-nos-en.

L'Arxiu comtal de Barcelona s'originà cap al segle XII, quan els seus titulars decidiren crear-hi un depòsit documental per a custodiar tota la paperassa que havia generat i continuava generant la seua escrivania. Ací s'aplegaren, doncs, un bon nombre de documents comtals des del segle IX, abans dispersos en diverses cúries comtals i monestirs. Després de la unió dinàstica entre el comtat de Barcelona i el regne d'Aragó (1137), calgué esperar el regnat d'Alfons el Cast (1162-1196) perquè s'adoptés la decisió de crear una cancelleria única per als documents emanats dels monarques: la Cancelleria reial. Al regnat del seu fill i successor Pere el Catòlic (1196-1213) pertany potser el primer document cancelleresc que ens ha arribat redactat íntegrament en català, datat el 4 dels idus de setembre de 1211 (Udina 1210: 123-127).

L'aparició dels registres de Cancelleria reial s'ha de situar, però, al regnat de Jaume I (1213-1276), en què comencen a ser copiats al «*nostro publico Archivio Barchinone*» els documents signats directament pel rei o per un secretari per mandat seu, generalment sota la fórmula «*Dominus rex mandavit mihi*». Durant el regnat de Jaume I, la presència del català hi és molt escassa. El llatí ho domina tot (Burns 1985; Chao *et alii* 2006). S'ha calculat que fins al 1250 els documents cancellerescos en vulgar —català o aragonés— del rei Conqueridor a penes ultrapassen l'1'4% i que durant la resta del seu regnat, és a dir, entre 1251 i 1276, només arriben al 4'5%, bo i comptant-hi tota mena de còpies posteriors. El primer escrit en català conservat del seu regnat sembla que va ser el de la concessió als habitants de la ciutat de Mallorca del nomenament de sis jurats per al govern municipal, datat el 1240 (Font 1982). Durant el regnat de Pere el Gran (1276-1285), el percentatge de documents cancellerescos en vulgar arriba al 8'6%. A penes tenim dades del regnat d'Alfons el Franc (1285-1291). La situació no canviarà fins al regnat de Jaume II (1291-1327), el qual no sols reorganitza l'Arxiu reial de Barcelona (1318) sota la influència de la cancelleria reial de Sicília, on havia estat rei (1285-1291) com a hereu dels Hohenstaufen, sinó que comença a generar un nombre minoritari, però ja important, de documents en català i aragonés. Si jutgem per les tries lingüístiques de la seua correspondència familiar (Martínez Ferrando 1948), podem observar que, entre 1291 i 1310, els documents en llatí ultrapassen el 84%, mentre que els que són en vulgar a penes superen el 15%. En canvi, entre 1311 i 1321, els documents en llatí descendeixen al 68% i els que ho fan en vulgar, siga català o aragonés, arriben al 31'8% (Fernández-Ordóñez 2011: 343). No debades s'havia produït ja la major part de l'obra en català de Ramon Llull, sovint presentat en les històries de la literatura catalana com el creador de la prosa literària catalana, i la d'Arnau de Vilanova, metge i teòleg famós. Una fita decisiva en el funcionament de la Cancelleria reial fou la creació, el 1355, del càrrec de protonotari, encarregat de supervisar la correcció lingüística, el bon estil i la bella retòrica de la redacció de la documentació reial.

A principi del segle XV, els regnes d'Aragó i de València sol·liciten i aconsegueixen del rei Alfons el Magnànim la creació de sengles arxius reials a València (1419) i a Saragossa (1461). Encara que l'Arxiu de Barcelona continuà guardant còpia dels documents de Cancelleria destinats al regne de València —ens consta, per exemple, que l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell es queixava de la feina de copiar documentació no relativa al Principat—, els arxius de València i de Saragossa custodiaven còpia de tots aquells documents que afectaven els regnes respectius i incorporaven la documentació dispersa que es guardava en diferents organismes de tots dos regnes (López Rodríguez 2008). En el privilegi de creació de l'Arxiu del Regne de València s'ordenava que tota la documentació originada davant l'Audiència reial, en la cort o davant altres jutges relativa al regne fos depositada en «lo archiu nostre lo qual tenim dins lo Real de la ciutat» (és a dir, el Palau del Real de València) i que l'arxiver de Barcelona i el primer arxiver de València, Jaume Desplà, fessen còpies de tots els registres, cartes i altres actes estesos en el passat tant dels que custodiava l'arxiu de Barcelona com dels que custodiaven els protonotaris i secretaris reials. Els fons de l'Arxiu Reial d'Aragó seran destruïts arran de l'ocupació napoleònica.

En crear-se el Consell dels Regnes de la Corona d'Aragó (1494), la Cancelleria reial es vincula a aquest organisme, presidit per un vicecanceller. Des de finals del segle XVI, moltes de les funcions pròpies del Consell d'Aragó foren gradualment absorbides pels diversos consells generals de la monarquia hispànica. Fins a la seua supressió per Felip V de Borbó (1715), el Consell d'Aragó no deixà de produir documentació en català, però a partir de Felip II de Castella s'hi imposà de forma aclaparadora el castellà.

L'ACA conserva més de 6.000 registres de Cancelleria, encapçalats cronològicament per alguns cartularis i pels *Llibres de Repartiment* de València. Els registres contenen prop de quatre milions de documents del més variat contingut polític, econòmic, militar, eclesiàstic, etc., relatius als estats que integraven la Corona d'Aragó (Aragó, Catalunya, València, Mallorca, Sicília, Nàpols, Còrsega, Sardenya, Atenes i Neopàtria). Aquests són les fonts primàries a partir de les quals podem conèixer el català cancelleresc. I també l'aragonés cancelleresc. Quant al regne privatiu de Mallorca (1276-1343), s'ha perdut una gran part de la documentació cancelleresca. Així que, per a conèixer el *King's Catalan* dels mallorquins, ens haurem d'acontentar amb les sèries «Lletres reials», «Provisions» i «Sentències», de la secció de «Reial Patrimoni», de l'Arxiu Històric de Regne de Mallorca (Sevillano 1972). La norma de l'administració reial de Mallorca seguia les mateixes pautes que les de la Cancelleria reial d'Aragó, car, si fem cas a Ramon Muntaner, que fou servidor dels reis de Mallorca, també ací es conreava el «pus bell catalanesc» del món. Per a comprovar-ho, només ens cal examinar les col·leccions documentals de Juan Muntaner i Juan Vich (1945), d'Antoni Riera (1986), de Gabriel Ensenyat (1997) i de Maria Barceló (2003).

LLENGUA CANCELLERESCA, NORMA CANCELLERESCA

Llengua cancelleresca i norma cancelleresca no són conceptes equivalents, si bé guarden entre ells una relació molt estreta. Llengua cancelleresca fa referència a la modalitat lingüística culta emprada en els diversos àmbits de les més altes instàncies representatives i administratives d'un país: la llengua del monarca, de la cort, de les relacions diplomàtiques, de la màxima autoritat judicial i, doncs, la dels nobles, lletraferits i funcionaris que envolten el sobirà. Es caracteritza per la tendència a la uniformitat gràfica, morfològica i sintàctica i per la preferència per les solucions lèxiques més pròximes al principal centre de poder d'un territori, però adopta diverses modalitats en funció dels destinataris. No és igual, per exemple, l'estil d'una carta diplomàtica, que pot ser molt dúctil i rica expressivament, que el d'un pronunciament judicial, que s'ha d'ajustar a uns motles i a un llenguatge prefixats. Així, responen al model cancelleresc tant les *Ordinacions de la casa reial* (1344), del rei Pere el Cerimoniós, com la traducció de les *Històries troianes* (1374), de Guido delle Colonne, feta pel protonotari reial Jaume Conesa. Norma cancelleresca fa referència, en canvi, als criteris gràfics, gramaticals i lèxics pels quals es regeix la llengua cancelleresca. La norma no admet, teòricament, variació. En tot cas, la restringeix el màxim possible. La llengua cancelleresca és fonamentalment un registre; la norma, un conjunt de convencions lingüístiques pel qual es regeixen les diverses modalitats i estils de la llengua cancelleresca.

El concepte de norma lingüística, en el sentit que l'usa la lingüística i la sociolingüística actuals, s'ha gestat al segle XX i, per tant, és de mal aplicar a situacions anteriors. Tanmateix, els catalanoparlants, tals com han fet els usuaris de les altres llengües romàniques veïnes, han manifestat de diverses maneres (*scriptae*, tractats de retòrica, gramàtiques, diccionaris, apologies de la llengua, etc.), si més no des del segle XIII, la seua visió d'un ideal de llengua oral i escrita. A aquest ideal va fer referència, per exemple, Ramon Muntaner, quan, cap a 1325, reportà al capítol XVIII de la seua *Crònica* que Roger de Llòria, Corral Llança i altres companys sicilians «nodriren-se tothora ab lo senyor infant [el futur Pere el Gran]; enaixí apreseren del catalanesc de cascun lloc de Catalunya e del regne de València tot ço qui bo ne bell era, e així cascun d'ells fo lo pus perfet català que anc fos e ab pus bell catalanesc». Per al cronista empordanés, l'ideal idiomàtic havia de respondre a «tot ço qui bo ne bell era» de «cascun lloc de Catalunya e del regne de València», après al costat de «lo senyor infant», és a dir, hauria de reflectir la manera acurada d'expressar-se dels catalans i valencians vinculats a la cort reial. En certa manera, també responen a aquest objectiu les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* compilades, abans de 1492, molt probablement per Jeroni Pau per tal d'orientar «qui bé vol parlar» la llengua catalana i «usar de bona ortografia» (Ferrando 2011). Més explícitament s'hi va referir, el

1574, Rafael Martí de Viciano al *Libro de las alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*, quan, després de distingir tres possibles «maneras de hablar», assenyalà que «la primera y más principal es la que hablan los hombres de ciencias y letras, porque guarda la propiedad del término, siguiendo la verdadera significación, pronunciación, ortografía y acento». Del Renaixement ençà, s'ha identificat ben sovint l'ideal de llengua oral i escrita amb el de llengua culta. Caldrà esperar el segle XX per veure formulada entre nosaltres una autèntica teoria de la norma lingüística. En correspon el mèrit a Pompeu Fabra, que va identificar aquest concepte amb el de llengua literària (Lamuela / Murgades 1984). Doncs bé, a falta d'un terme millor per a donar compte de la variada gamma de sintagmes («bon parlar», «bell estil», «manera principal de parlar», «llengua culta», «llengua literària», etc.) amb què al llarg de la nostra història lingüística s'ha designat aquest ideal de llengua, optem per recórrer al de «norma» (Ferrando 2006).

Si al llarg de l'edat mitjana té algun sentit parlar de «norma», aquest concepte escau precisament als criteris lingüístics que s'imposaven des de la cancelleria de cada reialme. La «norma cancelleresca» ve a coincidir així amb el concepte de «norma oficial», és a dir, amb la *scripta* i la *grammatica* que preconitzava el poder i l'administració reials i que, pel seu prestigi, era imitada i seguida pels organismes administratius del mateix reialme i pels lletraferits cortesans.

La formació enjornenca d'una norma cancelleresca catalana té a molt a veure amb el procés d'emancipació del català respecte de l'occità, que es precipità amb la desvinculació política de tots els territoris occitans, llevat de Montpeller, dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, després de la derrota de Muret (1213). Però ja des del segle XII s'observa la tendència del català a emancipar-se de la *scripta* occitana dels trobadors. Quan el rei Jaume I instituí l'Arxiu reial de Barcelona, la *scripta* catalana era un fet consolidat, si bé la pervivència de la poesia cortesana trobadoresca prolongà el record de l'antiga comunitat lingüística catalanooccitana. La *scripta* té una relació molt directa amb el sistema gràfic d'una llengua. Per al català, el tema ha estat estudiat concretament per Eduard Blasco (1995) i per Joan Veny (2001). Blasco s'ha ocupat sobretot d'estudiar-ne l'evolució fins que es va consolidar el model lingüístic de la Cancelleria reial. A través de la recollida sistemàtica de textos de caràcter dialectal, Veny ha pogut comparar la varietat de les manifestacions diatòpiques amb la tendència a la uniformitat de la llengua cancelleresca. L'aparició, el 2006, del primer volum de l'*Antologia de textos en llengua catalana de les Illes Balears (segles XIII-XVI)*, preparat per Joan Miralles, amb textos dels més diversos registres i nivells de llenguatge, ens ha permès de seguir l'evolució de les *scriptae* catalanes a l'illa al llarg de més de tres segles d'història, però òbviament entre els 33 tipus de text proposats no hi ha cap de cancelleresc. Ara bé, al seu estudi sobre el llibre de cort reial de Montuïri (1357-1360), Miralles (1984: 46-48) hi distingeix quatre registres lingüístics,

dos dels quals reben el nom de registre jurídic-cancelleresc i registre epistolar-cancelleresc.

La llengua i la norma cancelleresques són supradialectals. Els seus usuaris no deixen entreveure petges dels seus orígens geogràfics. La irradiació de la norma a partir d'un centre polític i cortesà es produeix en els diversos reialmes de l'Europa llatina occidental ja des del segle XIII (Lusignan 2004; Cerquiglini 2009 [1991]; Ferrando / Nicolás 2005). Així, són molt reveladores les dades que ens ofereix l'estudi de Luis Fagúndez Duarte, *Uma scripta en construção. A constituição de uma norma escrita do galego-português no seculo XIII* (1986), ja que permeten visualitzar, a través de cercles territorials concèntrics, els progressos en l'expansió de *scripta* cancelleresca d'Alfons III de Portugal (1248-1279) a la resta del país.

Ara bé, així com a Itàlia, als dominis dels reis de França i de Castella i als territoris occitans s'observa la coexistència de diverses *scriptae* cancelleresques, com a resultat de les divisions politicoadministratives i de la diversitat dialectal de cada territori (Tavoni 1992; Lusignan 2004; Cerquiglini 2009 [1991]), a la Corona d'Aragó la Cancelleria reial reeixí a imposar, malgrat la fragmentació politicoadministrativa i la bipartició dialectal, una sola *scripta* (Coromines 1971; Blasco 1995; Ferrando / Nicolás 2005; Feliu *et alii* 2008). Tant és així que és difícil advertir diatopismes ben marcats abans de mitjan segle XV en els documents cancellerescos i en textos literaris cortesans catalans. Ja hem vist que, a la darrera del segle XIII, una obra utilitària com és la versió catalana de les *Vides de sants rosselloneses*, realitzada a la diòcesi d'Elna, lluny de Barcelona, tendeix a abandonar els trets regionals per a adaptar-se a la *scripta* cancelleresca. Com a bons exemples d'aquest model unitari es podrien adduir la traducció del *Valeri Màxim* (1396) en «llengua materna valenciana», realitzada pel valencià Antoni Canals, i la de les *Paradoxes* (1444), de Ciceró, en «vulgar materno e mallorquí», realitzada (1444) pel mallorquí Ferran Valentí. A pesar que ambdós traductors van recórrer als noms particularistes de la llengua, la grafia, la morfologia, la sintaxi i fins i tot el lèxic —Emili Casanova a penes ha advertit mitja dotzena de meridionalismes en tot el corpus literari de Canals— no permeten deduir-ne la procedència dialectal. Ben mirat, les diferències diatòpiques del català són poc importants en comparació amb les de les altres llengües de l'entorn europeu.

A Itàlia no és sinó fins al segle XV, en què els fluxos comunicatius entre els diversos estats fan necessari un procés de convergència de les diferents *koinai* territorials, que podem documentar la formació d'una *koiné* italiana o llengua comuna, que integra les aportacions dels diversos dialectes territorials (Tavoni 1992; Marazzini 1994). En canvi, en l'àmbit català ja funciona al segle XIV, i fins i tot abans, una *koiné* cancelleresca ben unitària, tal com ja va advertir Joan Coromines (1971 [1943]: 277):

No hi ha dubte que a l'Edat Mitjana el català era la més unificada de totes les llengües romàniques. Si deixem de banda la poesia, de llengua forastera i artificiosa, la

seva literatura en prosa, des de les *Homilies d'Organyà* i el corpus lul·lià fins a *Tirant lo Blanc*, al llarg d'uns tres-cents anys i en una producció diversa i de les més copioses, presenta un llenguatge uniforme, amb molt escassa evolució cronològica; però encara hi crida molt més l'atenció l'absència de variants dialectals, absència que és total si prescindim de minúcies sense cap relleu, i que a més solament poden trobar-se en els brevíssims textos primitius i en algun autor valencià del segle XV. Llevat d'això, impera pertot arreu un idioma idèntic: el llenguatge de la cancelleria reial. A això és referia Muntaner quan deia que de cap poble no hi havia tanta gent d'una mateixa llengua com de catalans. Però qui ha estudiat històricament la dialectologia catalana s'ha hagut de convèncer que sota aquella *koinè* literària i administrativa, no gaire interessant per al lingüista en la seva uniformitat gens espontània, havia d'amagar-se una llengua viva més variada, encara que ho fos menys que d'altres.

No cal dir que per a l'estudi de la formació de la norma cancelleresca són de gran utilitat, tant en les seues premisses teòriques com en les seues aplicacions pràctiques, els treballs, ja clàssics, sobre el pas de la *scripta* llatina a les *scriptae* romàniques, de Francesco Sabatini i de Bernard Cerquiglini, i sobre les *scriptae* de les llengües romàniques i germàniques els estudis de filòlegs com Paul Meyer i François Brunot quant al francès, de Kurt Baldinger i de Ricardo Ciérbide quant al gascó, d'Ake Grafström quant al llenguadocià i de Peire Bec quant a l'occità. El tema és abordat, amb nous enfocaments, en els estudis de M. Boutier, H. Goebel i C. T. Grossen apareguts al *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (1990-1998), editat per Günter Holtus, Michael Metzeltin i Christian Schmitt, i en *Écriture, langues communes et normes. Formation spontanée des koinès et standardisation dans la Galloromania et son voisinage. Actes du Colloque de Neuchâtel, septembre 1988* (1993), editat per Dominique Destraz, Pierre Knecht i Zygmund Marzys. Per a comprendre el procés de formació i l'artificiositat de la norma cancelleresca ens poden il·luminar treballs com els de Michael Louis Samuels, *Some applications of Middle English Dialectology* (1989), Norman Blake, *Premises and Periods in a History of English* (1992), Anthony Lodge, *French: From Dialect to Standard* (1993), i els diversos estudis de José S. Gómez Soliño sobre el procés de construcció del *King's English*. En aquest sentit, mantenen plena vigència obres com *Chancery and the Emergence of Standard Written English in the Fifteenth Century* (1977), de John H. Fisher, i *La langue des rois au Moyen Âge* (2004), de Serge Lusignan. Tots ells coincideixen a subratllar la precedència cronològica de la norma administrativa sobre els models literaris. L'excepció és Occitània, on la *koiné* trobadoresca, ja utilitzada en iniciar-se el segle XI, és probablement un segle anterior al primer document administratiu conegut en occità, datat el 1102 (Martel 2001).

Els estudis que s'han ocupat de l'estructura i el funcionament de la nostra Cancelleria reial són ben útils per a estudiar el procés de redacció de la documentació cancelleresca, el paper que hi tenien els diferents tipus de funcionaris, les relacions entre aquests i els lletraferits cortesans i la tipologia i l'evolució de la documentació cancelleresca. En aquest sentit, són especialment interessants

els treballs de Francisco Sevillano Colom «De la Cancillería de la Corona de Aragón» (1968) i «Apuntes para la historia de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso» (1950), el de Jesús Ernest Martínez Ferrando sobre «La Cancillería de Fernando el Católico» (1955), el de Josep Trenchs i Antonio Maria Aragó sobre «Las Cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I hasta la muerte de Juan II» (1983), el d'Ángel Canellas i Josep Trenchs «Cancillería y cultura. La cultura de los escribanos y notarios de la Corona de Aragón (1344-1479)» (1988) i el de Beatriz Canellas i Alberto Torra «Los registros de la Cancillería de Alfonso el Magnánimo. Archivo de la Corona de Aragón» (2000). Tanmateix, cap d'aquests treballs ha prestat atenció al vessant lingüístic. Certament, no ens ha arribat cap manual sobre els criteris lingüístics que havien de seguir els notaris i escriptors de la Cancelleria. Ara bé, és a través de les correccions lingüístiques que observem en no pocs documents que podem deduir algunes pautes de correcció gràfica, gramatical i lèxica que s'hi aplicaven. Joan Anton Rabella (2000) ja va fer veure l'existència d'aquests manuals a propòsit de la documentació processal. I així, per exemple, veiem corregits, en els textos barcelonins del segle XV que ell addueix, la confusió d'àtones (*jutge* en lloc de *jutga*) o la vocalització de les desinències verbals en *-ts* (*vullats* en lloc de *voleu*).

LLENGÜES DE LA CORONA, LLENGÜES DELS REIS

Abans de la unió dinàstica entre el regne d'Aragó i el comtat de Barcelona (1137), els dominis d'aquest darrer ja eren lingüísticament duals, si considerem l'occità una llengua diferent del català. En tot cas, amb la unió, el català i l'aragonés van esdevenir llengües dels reis i de la seua cort i, almenys a partir del segle XIII, també llengües de la Cancelleria reial, juntament amb el llatí. La Cancelleria reial de Jaume I va tenir un paper fonamental en el procés de desoccitanització de la *scripta* catalana. En canvi, la dualitat lingüística romànica dels dominis dels reis d'Aragó, que s'incrementarà al segle XV amb la incorporació de Sicília (1409) i de Nàpols (1442-1458), explica la persistència i la gran presència del llatí a la Cancelleria reial al llarg de tota la baixa edat mitjana, a diferència del que ocorre al regne de Castella (Fernández-Ordóñez 2011).

Conscients de la seua doble condició de reis d'Aragó i comtes de Barcelona, els monarques del casal de Barcelona respectaren els usos lingüístics institucionals de cada territori i, encara que tots adoptaren la llengua catalana com a llengua familiar o més habitual —no debades esdevingueren també reis de València i, majoritàriament, reis de Mallorca, territoris que compartien amb Catalunya la mateixa llengua—, tots aprengueren l'aragonés i en feren ús no sols al regne d'Aragó sinó també amb els nobles valencians d'ascendència aragonesa. Una de les proves més evidents que el català va ser la llengua habitual del casal de Barce-

Índex

<i>Presentació</i> de Carlos López Rodríguez	9
<i>La llengua cancelleresca a la Corona d'Aragó</i> d'Antoni Ferrando Francés	13
<i>Estudi preliminar</i>	53
La prosa de la Cancelleria	55
Característiques de la col·lecció	59
Àrees temàtiques més significatives	61
Normes de transcripció i d'edició dels documents de la Cancelleria	68
Nota final	72
Apèndix: Repertori dels escrivans reials	73
Bibliografia	82
<i>Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)</i>	87
Index nominum	1067

fontS històriques valencianes
56A.



VNIVERSITAT DE VALÈNCIA